

AKTYORLAR ROL USTIDAGI ISH JARAYONI

Aximetova Liza¹

REZYUME. Teatr san'ati maktabiga fidoyilik ko'rsatgan har bir o'qituvchi o'zining ko'p yillik tajribasidan kelib chiqib, o'ziga xos dars uslubini shakllantiradi. Bu jarayon qasddan emas. Bu yerda, yuqorida aytganimizdek, harakatning tabiatga xos tomonlari bo'lganidek, pedagogikaga ham xos jihatlar tabiatning o'ziga xosdir.

Kalit so'zlar. Teatr, aktyorlik, maktab, an'ana maktabi, aktyor, sahna nazariyasi, qo'shiqchilar va balet.

РЕЗЮМЕ. Каждый педагог, посвятивший себя школе театрального искусства, разрабатывает свой собственный стиль преподавания, основываясь на своем многолетнем опыте. Этот процесс не является преднамеренным. Здесь, как мы уже сказали выше, так же, как есть аспекты актерского мастерства, присущие природе, так и присущие педагогике аспекты присущи самой природе.

Ключевые слова. Театр, актерское мастерство, школа, школа традиций, актер, теория сцены, певцы и балет.

SUMMARY. Each educator, while committed to the school of theatrical arts, develops his or her own style of teaching based on his or her many years of experience. This process is not intentional. Here, as we have said above, just as there are aspects of acting that are inherent in nature, so there are inherent aspects of pedagogy that are inherent in nature.

Keywords. Theater, acting, school, school of tradition, actor, stage theory, singers and ballet.

Talabalik saflarga qabul qilingan yoshlarga teatr san'ati, uning mashaqqatlari, aktyorlik kasbining o'ziga xos qiyinchiliklari va afzalliklari borasida xolisona ma'lumot berilishi shart. Shundan keyingina tadrijiy ravishda navbatdagi jarayonga o'tish lozim. Bu jarayon aktyorlik mahorati texnikasi (psixotexnika), san'at turlari, shu jumladan, musiqali teatrning o'ziga xos xususiyatlari, teatr etikasi, badiiy saviya, aktyorlik mahoratining unsurlari, musiqali teatr aktyorligi yo'nalishi talabalari uchun alohida, mukammal shakldagi musiqiy-ritmik tarbiya (aynan musiqali teatr aktyorlarini tarbiyalash jarayoni dramatik teatr aktyorini tarbiyalash jarayonidan shu jihati bilan farq qiladi, chunki, musiqali teatrdan baholash va hatti-harakat qilish jarayoni kompozitor bergan takt, o'lchamlarga bog'liq bo'ladi, aslida teatr san'ati –shartli san'at, lekin musiqiy teatrning shartlilik darajasi yuqoriligi shu bilan izohlanadi), mashq –etyudlar, mukammal etyudlar, rol ustida ishlashni o'rganishdan va eng asosiysi, sahnaviy ijodning nazariy bilimlarini- sahna nazariyasini ham o'zlashtirishdan iboratdir. "Chunki sahna nazariyasi san'at maktabiga ilk qadam qo'ygan talabaning aktyorlik kasbi mahorati sirlarini ongli ravishda o'rganishiga imkon yaratadi. [1. B.71-79]

Aktyorlik kasbida nazariya muhim o'rin tutadi. Ushbu sahna nazariyasini o'rganish har qanday professional aktyor uchun zaruratsidir. Har bir fanda nazariya bevosita amaliyotga yo'l ochganidek,

¹ O'zDSMI Nukus filiali "Rejissura san'ati" kafedrasida o'qituvchisi

aktyorlik mahoratida ham nazariy asoslar amaliyot bilan bogʻlanib, toʻldirib boriladi. Aktyordan sahna nazariyasini oʻqib-oʻrganish talab etiladi, shuningdek, aktyorlik texnikasini oʻzlashtirish, puxta egallash lozim boʻladi. Bunga esa maʼlum amaliy mashqlar asosida bosqichma-bosqich erishib boriladi. Aktyorlik texnikasining asoslari dastlab birinchi va ikkinchi kurslarda chuqur oʻrgatilishi lozim. Soʻngra darslar sekin-asta pyesa va rol ustida ishlash, sahna obrazini yaratish usullarini oʻrganishga bagʻishlanadi”. [2. B.93-99]

Har qanday sanʼat turi qatori teatr sanʼati maktabining muvaffaqiyati avvalo toʻgʻri tanlov va ana shu tanlov asosida teatr sanʼati maktabida bilim olayotgan qobiliyatli yoshlarning maʼnaviy komilligiga bogʻliqdir. Chunki oʻzi komillikka intilmagan ijodkor oʻz ortidan butun bir tomoshabinlar avlodini ergashtira olmaydi. Komil inson, yetuk shaxs tarbiyasi eng muhim va hamisha dolzarb boʻlib kelayotgan mavzulardan biri hisoblanadi. Bu yoʻlda koʻplab bitiklar, maqolalar, risolalar yozilgan va bundan keyin ham yoziladi.

Birinchi oʻzbek dramaturgi Mahmudxoʻja Behbudiyning “Teatr- bu ibratxonadur” degan soʻzlariga tayanadigan boʻlsak, komil inson tarbiyasida adabiyot va boshqa barcha sanʼat turlari qatori teatr sanʼatining ham oʻrni beqiyosdir. Shuning uchun ham teatr sanʼati, aktyorlik yoʻlini tanlagan yoshlar oldida turgan muammolarni hal qilishda esa hech qachon shoshilmaslik kerak. Agar talaba taqdir taqozosi bilan adashib aktyorlik yoʻnalishi boʻyicha oʻqishga kirib qolgan boʻlsa (aktyorlikni yoshlikda kimlar orzu qilmaydi), oʻz vaqtida bu xatoni tuzatish yoʻllarini koʻrsata bilish lozim. Maqsad- talaba keyinchalik afsus qilmasin, hayotda oʻz oʻrnini topib olsin. Teatr atalmish sanʼatning ilk pillapoyasi- aktyor tarbiyalash jarayoni haqida izchil, tabiiy ketma-ketlikni saqlagan holda biror qoʻllanma yoki kitob yozish, uslubiyatni xuddi dars jarayonidagidek qogʻozga tushirish qiyin va ogʻir vazifa. Chunki, bu yorugʻ olamda qancha odam boʻlsa, hammasining feʼl-atvori oʻzgacha, bir-biriga oʻxshamaydi.

Qolaversa, bu yoʻlda avvalo tajribaga, talabaning oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib ijodiy muloqot qilishga, uning oʻzligini kashf etishiga koʻmaklashish prinsipiga tayanish maʼqulroqdir. [3.B.215]

Shuni alohida taʼkidlash kerakki, pedagog har bir talabaga uning oʻziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib yondashuvi lozim. Shundagina uning oʻziga xos tabiiy xususiyatlari saqlanib qoladi, sahnada tabiiy-organik hatti-harakat qilish xislati mustahkamlanadi va rivojlanib boradi. Bugun “berilgan shart-sharoitda-men” talabi bilan tabiiy ishlayotgan talaba ertaga “berilgan shart-sharoitda- mening rolim”, va nihoyat, timsol qiyofasida ham tabiiy hatti-harakat qila oladigan ijodkor boʻlib yetishadi.

Masalan, U.Shekspir oʻzining “Gamlet” fojeasida asar fabulasiga mashhur “Qopqon” sahnasini kiritadi. Bu sahnada Gamlet daydi aktyorlarga tomosha paytida bajarishi lozim boʻlgan topshiriqlarni beradi. Bu jarayon xuddi rejissyorning aktyorga nazariy vazifa berishi kabi xislatga ega. Lekin bu zamonaviy nuqtai-nazardan qaraganda, aktyorni nazariy jihatdan qurollantirishning ilk koʻrinishi sifatida qolib ketdi.

Faqat K.S. Stanislavskiy sahna nazariyasi masalalarini, aktyorlik texnikasi borasidagi fikrlarni ilm darajasiga olib chiqdi va bu “Stanislavskiy sistemasi” nomi bilan butun dunyoda tan olindi. Chunki sistemaning maqsadi- aktyorlarga sahnada rol orqali “inson ruhiyatining hayotini” jonli, badiiy haqiqatga yoʻgʻrilgan holda yaratishiga yordam berishdan iborat edi. Xuddi shu maqsadni amalga oshirish niyatida ham izlanishlar olib borildi va teatr maktabi yaratildi. Bu maktab shakl va mazmun birligini talab etadi. [4.B.254]

Har bir pedagog teatr sanʼati maktabiga sodiq qolgan holda, oʻzining koʻp yillik tajribasidan kelib chiqib oʻziga xos taʼlim berish uslubini shakllantiradi. Bu jarayon ataylab qilinmaydi. Bu yerda, biz yuqorida aytganimizdek, yaʼni aktyorlikning tabiat bergan jihatlari boʻlgani singari, pedagoglikning ham tabiat bergan maʼlum xislatlari yordamga keladi. Chunki aktyorlik qobiliyati boʻlmagan shaxsni,

qanchalik urinmagin, aktyor qilib shakllantirishning imkoni bo‘lmagani singari, pedagoglik xislati bo‘lmagan odamda ham bu xususiyatni shakllantirib va rivojlantirib bo‘lmaydi.

Agar teatrni ishlab chiqarish tarmog‘i deb tasavvur qilsak, uning mahsuloti yaxshi spektakl bo‘lishi kerak. Yaxshi spektakl tug‘ilishi uchun esa yaxshi xom-ashyo zarur. Teatr san‘atida bu xom-ashyo- *dramaturg* tomonidan tavsiya etilayotgan pyesa hisoblanadi. Yaxshi dramaturgiya bilan qurollanmagan teatr xuddi sifatsiz mahsulot ishlab chiqaruvchi, oxir –oqibat kasodga uchrovchi korxonaga misolidir. Demak, yaxshi dramaturgiyasiz teatrni, u yerda ijod qilmoqchi bo‘lgan aktyorlar va rejissyorlar faoliyatini tasavvur qilib bo‘lmaydi. Dramaturgiya teatr faoliyatini ta‘minlab beruvchi san‘at turi hisoblanadi. San‘at turi deysimizga sabab, har qanday yaxshi sahna asari aqliy, hissiy, g‘oyaviy- badiiy ijodning mahsuli hisoblanadi va teatrning asosini ta‘minlab beradi. Boshqa tomondan, yaxshi dramaturgiya nafaqat tomoshabinga chuqur ma‘naviy ozuqa beradi, balki rejissyor va aktyorlar ansamblining ijodiy o‘shiga, yanada kamolga yetishiga xizmat qiladi.

Yaxshi pyesa, avvalo, unda ko‘tarilgan mavzu-muammoning aktualligi, sahnalarning tinimsiz kurashlar va hatti-harakatlarga asoslanib qurilgani bilan ajralib turadi. Bu borada ustozimiz A. Sayfiddinovning bir gaplari sira ham yodimdan chiqmaydi: “Aktyorlik mahoratidan xabardor, sahnaning changini yutgan va shu bilan birga qalam tebratishga layoqati bor insondan yaxshi dramaturg chiqishi mumkin”. [5.B.65]

Professor M.Abdullayevaning ”Dramatik teatr va kinoda aktyorlik mahorati” kitobida teatrning ajralmas bo‘lagi-rejissuraga oid juda o‘rinli fikr keltirilgan. “Teatr haqida so‘z borar ekan uning yana bir muhim bo‘lagi – *rejissyorga* to‘xtalmoq talab etiladi. Spektakl yaratilish jarayonini rejissyor boshqaradi. Biroq bu teatrdagi ijodiy jarayonda tazyiq o‘tkazuvchi boshliq degani emas, albatta. Rejissyor teatr jamoasining, har bir a‘zosining ijodiy imkoniyati, ichki va tashqi organikasini bilishi, his qilishi lozim.

Sahnada biron-bir obrazni, ya‘ni o‘zga bir insonning qiyofasini tabiiy, ishonarli ravishda jonlantirishi uchun aktyor avvalo o‘z shaxsiyati nomidan, shaxsiy fantaziyasiga suyanib ish ko‘rishi lozim. Bu haqda E.Umarov “Obrazlar dunyosida” asarida “Artist dramaturgdan pyesani olib, o‘z qahramonini ko‘z oldiga keltiribgina qolmay, shu obrazga mos keladigan tabiiy harakatlar, gapirish xususiyatlarini izlaydi. O‘zini ana shu qahramonning o‘rniga qo‘ygan artist sahnada estetik voqelik yaratadi, ya‘ni notanish bir kimsa obraziga “jon” kiritadi”. deb yozadi. Yana u: “Aktyor ijrosi tabiiy va ishonarli bo‘lishi uchun u o‘z fantaziyasi va qahramonning sahnadagi hatti-harakati mantiqiga suyalishi kerak. Aktyor qanchalik dramaturg niyatini to‘g‘ri tushungan, qanchalik hayotiy tajribaga boy bo‘lsa, shunchalik uning san‘ati tabiiy va haqqoniy bo‘ladi. Ammo, uning o‘z rolini sahnadagi talqini sahna mantiqidan chetga chiqmasligi kerak. Bunday ijro haqiqatisiz chinakam aktyor san‘ati bo‘lishi mumkin emas.” [5.M.Ismoilov B.192]

Stanislavskiy ta‘limotiga ko‘ra ham aktyor sahnada obraz yaratish uchun o‘z shaxsiy kechinmalaridan to‘g‘ri foydalana bilishni o‘rganadi. Bu aktyorga organik ijod muhit-sharoitini yaratadi. Aktyor eng elementar harakatni bajarish uchun ham rol hayoti sharoitini aniq baholay olishi kerak. Masalan, qayerdan kelganini va qayerga ketayotganini bilmay turib kishi oddiy jismoniy harakat – eshikni ochishni ishonarli bajara olmaydi. Voqealar aniqlanishi davomida asarning berilgan shart-sharoiti va aktyor obrazining unda tutgan o‘rni, hatti-harakati ahamiyati ham oydinlasha boradi.

Ma‘lumki, asarning sahnadagi har bir repititsiyasi jarayonida yangidan-yangi faktlar, hatti-harakatlar, fikr-g‘oya, vazifalar aniqlanib kashf etilib boradi. Bu jarayonda aktyorning vazifasi kecha topilgan, bajarilgan hatti-harakatni bugun ham ko‘r-ko‘rona qaytarish, shatmplashdan qochishi kerak. Biroq, dunyo bo‘yicha aksariyat teatlarda yuqoridagi xatolik ko‘pchilik aktyorlarning odatiy xoliga aylangan. Pedagog yosh talaba-aktyorlar ongida har bir repititsiya jarayoniga yangidan yondoshib, har bir hatti-harakatdan tabiiylik, haqiqiylik, mantiqni qidirishni odat qilish lozimligini singdirib borishi

kerak. Kecha topilgan jismoniy hatti-harakat bugun yangi uslubda, yangi mantiqqa suyangan xolda ijro etilishi lozim. [6. B.54]

Aktorlar rol ustidagi ish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yishi kerak, ya'ni har bir ijodiy jarayonda kechagi yoki o'tgan kungi natijani qaytarishga urinmay jonli, tabiiy organik hatti-harakatni amalga oshirishga intilishlari kerak. Repititsiya jarayonlarida har bir topilgan harakatni takrorlash davomida uni har turli yangi topilmalar bilan boyitishni va shu maqsadda hatti-harakatning yangi shart-sharaitini o'ylash, izlash kerak.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M. "Dramatik teatr va kinoda aktyorlik maxorati" – "Tafakkur qanoti" nashriyoti-T.: 2014. 215 bet.
2. K.S. Stanislavskiy "Aktyor o'z ustida ishlashi" 93-99 betlar.
3. Maxmudov J. "M. Chexov. "Aktyor texnikasi"-tarjima (2016 y.) 254 bet.
4. Maxmudova X. - "Aktyorlik maxorati" fani majmuasidan mashqlar matni. -T., 2016 y. 65 bet.
5. M. Ismoilov "Sahna Pardozi" 2004 yil. 154 bet.
6. L. Urazmbetova "Aktyor sheberligi" T. Fan ziyosi. 2019

